

Social Media & New Rules सोशल मीडिया- नवीन नियम आणि परिणाम

अलीकडेच भारत सरकारने "महत्त्वपूर्ण सोशल मीडिया मध्यस्थ Significant Social Media Intermediaries (एसएसएमआय) या श्रेणीत सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मसाठी नवीन आयटी नियम जाहीर केले.

मुख्य मुद्दे

■ नवीन आयटी नियम, 2021:

- केंद्र सरकारने फेब्रुवारी २०२१ मध्ये 'द इन्फॉर्मेशन टेक्नॉलॉजी (मध्यस्थ आणि डिजिटल मीडिया एथिक्स कोडसाठी मार्गदर्शक तत्वे) नियम, २०२१' अधिसूचित केले आणि तीन महिन्यांची अनुपालन मुदत प्रदान केली.
 - सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मवर होणाऱ्या छळ आणि इतर बेकायदेशीर कारवायांच्या संदर्भात लोकांनी मोठ्या मागणीनंतर हे नियम लागू केले.
- उद्दीष्ट: या नियमांचा उद्देश डिजिटल प्लॅटफॉर्मच्या सामान्य वापरकर्त्यांना त्यांच्या तक्रारींचे निवारण करणे आणि त्यांच्या हक्कांचे उल्लंघन झाल्यास उत्तरदायित्व ाचे आदेश देऊन मोठ्या प्रमाणात सक्षम करणे आहे.
 - सोशल मीडिया निरोगी माहितीचा स्रोत राहील याची खात्री करण्यासाठी मार्गदर्शक तत्वे तयार केली आहेत.
- कव्हेरेज: नवीन आयटी नियम ओटीटी प्लॅटफॉर्म, सोशल मीडिया तसेच डिजिटल न्यूज मीडिया संस्थांशी संबंधित आहेत.
 - तथापि, डिजिटल वृत्तमाध्यम संस्था आधीच प्रेस कौन्सिल ऑफ इंडियाच्या नीतिशास्त्र संहितेने बांधील आहेत.

■ संबंधित सर्वोच्च न्यायालयप्रकरणे:

- या नियमांची उत्पत्ती **प्रज्वाला विरुद्ध भारतीय संघ** खटल्यामध्ये आहे, सर्वोच्च न्यायालयाने (एससी) सरकारला आवश्यक मार्गदर्शक तत्वे/ मानक ऑपरेटिंग प्रक्रिया (एसओपी) तयार करण्याचे आणि "बाल अश्लील साहित्य, बलात्कार आणि सामूहिक बलात्कारप्रतिमा, व्हिडिओ आणि माहिती प्रसार प्लॅटफॉर्म आणि इतर अनुप्रयोगांमधील साइड्र काढून टाकण्यासाठी" त्यांची अंमलबजावणी करण्याचे आदेश दिले.

- तेहसीन एस. पूनावाला, 2018 प्रकरणात, सर्वोच्च न्यायालयाने सरकारला "विविध सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मवर बेजबाबदार आणि स्फोटक संदेशांचा प्रसार थांबवण्याचे/रोखण्याचे पूर्ण स्वातंत्र्य दिले, ज्यात जमावहिंसा भडकवण्याची आणि कोणत्याही प्रकारची हत्या करण्याची प्रवृत्ती आहे".

मार्गदर्शक तत्वांचा आढावा:

- **सोशल मीडिया मध्यस्थांचे वर्गीकरण:** मार्गदर्शक तत्वे सोशल मीडिया मध्यस्थांच्या श्रेणींना आवाहन करतात:
 - नियमित सोशल मीडिया मध्यस्थ (आरएसएमआय)
 - महत्त्वपूर्ण सोशल मीडिया मध्यस्थ (एसएसएमआय)
 - एसएसएमआय हे ५ दशलक्षाहून अधिक (किंवा ५० लाख वापरकर्ते) असलेले मध्यस्थ आहेत.
- **अधिकाऱ्यांची नियुक्ती :** एसएसएमआयला खालील अधिकाऱ्यांची नेमणूक करणे आवश्यक आहे, हे सर्व भारतातील रहिवासी असतील:
 - एक मुख्य अनुपालन अधिकारी
 - एक नोडल संपर्क अधिकारी जो 24*7 उपलब्ध असावा
 - एक निवासी तक्रार अधिकारी.
- **तक्रार निवारण यंत्रणा :** मार्गदर्शक तत्वे सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मवर तक्रार निवारण यंत्रणा असल्याचे सांगतात जेणेकरून सामायिक केलेली कोणतीही सामग्री सार्वजनिक व्यवस्थेचे उल्लंघन करेल किंवा नियामक नाही, त्यासंबंधीतक्रार तक्रार निवारण अधिकाऱ्याकडे दाखल केली जाऊ शकते.
 - अधिकाऱ्याला २४ तासांच्या आत तक्रार मान्य करणे आणि १५ दिवसांच्या आत ते सोडविणे आवश्यक आहे.
 - विशेषतः महिलांवरील गुन्हेगारीशी संबंधित प्रकरणांमध्ये, तक्रार २४ तासांच्या आत सोडविणे हे बंधन आहे.
- **मासिक अहवाल :** एसएसएमआयने प्राप्त झालेल्या तक्रारींची संख्या आणि प्रतिसादात केलेल्या कृतींचा उल्लेख असलेला मासिक अहवाल प्रकाशित करणे देखील आवश्यक आहे.
- **पडताळणी :** सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मवर ही ऐच्छिक पडताळणी यंत्रणा असणे आवश्यक आहे जसे ट्विटर सत्यापित वापरकर्त्यांसाठी ब्लू-टिक यंत्रणा प्रदान करते.

- **संदेशांचे प्रवर्तक ओळखणे:** नवीन नियमांमुळे व्हॉट्सअप, सिग्नल आणि टेलिग्राम सारख्या प्लॅटफॉर्मना "बेकायदेशीर" संदेशांचे "प्रवर्तक" ओळखण्यासाठी मदत करणे अनिवार्य आहे, तसेच सोशल मीडिया नेटवर्कला विशिष्ट कालमर्यादित असे संदेश काढून घेणे आवश्यक आहे.
- **या कायद्यांचे पालन न केल्यामुळे एसएसएमआयला आयटी कायद्याच्या कलम ७९ अन्वये देण्यात आलेल्या 'सुरक्षित बंदर' संरक्षणाचा तोटा होऊ शकतो.**
 - हे तृतीय पक्ष वापरकर्त्यांनी सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मवर पोस्ट केलेल्या सामग्रीसाठी दायित्व (नागरी तसेच गुन्हेगारी) पासून संरक्षण देते.

संबंधित मुद्दे:

- **मूलभूत हक्कांचे उल्लंघन :** सामग्रीची ट्रेसेबिलिटी ही एन्ड-टू-एंड एन्क्रिप्शनच्या अगदी विरुद्ध आहे.
 - सामग्री प्रवर्तक आणि सामग्रीची ट्रेसेबिलिटी वापरकर्त्यांच्या गोपनीयतेच्यामूलभूत हक्कांचे उल्लंघन करते.
 - हे नियम सरकारला ऑनलाइन आक्षेपार्ह भाषणाचा अंतिम न्यायनिवाडा म्हणून निश्चित करून बोलण्याच्या स्वातंत्र्यावर बेड्या घालतात.
 - ही मार्गदर्शक तत्त्वे खुल्या आणि सुलभ इंटरनेटच्या तत्त्वांनाही धक्का लावतात.
- **योग्य कायद्याशिवाय सादर केलेले नियम:** सामान्यतः केवळ वैधानिक कारवाईद्वारे सुरू केले पाहिजे असे अनेक नवीन नियम आणण्याबद्दल टीका झाली आहे.
 - हे नवीन नियम कोणत्याही संसदीय मंजूरीवर आधारित नाहीत आणि आयटी कायद्याच्या कलम ७९ चा वापर करून "मनमानीपणे" केले गेले आहेत.
 - तसेच, सार्वजनिक सल्लामसलत फारशी झाली नाही.
- **मध्यस्थांसाठी चिंता :** या नियमांमुळे आयटी कायद्याच्या कलम ७९ अन्वये मध्यस्थांना देण्यात आलेल्या 'सुरक्षित बंदर' संरक्षणाची झीज होते.
 - शिवाय, सर्व स्तरांवरील नियमांना प्लॅटफॉर्मच्या वतीने अधिक खर्च आणि श्रमाची आवश्यकता असते.
- **फेअर रिकोर्सपासून वंचित :** सरकारकडून आदेश मिळाल्यानंतर मध्यस्थता ३६ तासांच्या आत सामग्री खाली घेईल असे मानले जाते.
 - यामुळे मध्यस्थाला कठोर कालमर्यादामुळे सरकारच्या आदेशाशी असहमत झाल्यास योग्य मार्गापासून वंचित ठेवले जाते.

- डेटा संरक्षण कायद्याची अनुपस्थिती : ज्या देशात कोणत्याही पक्षाने केलेल्या अतिरेकापासून स्वतःचे रक्षण करण्यासाठी नागरिकांकडे अजूनही डेटा संरक्षण कायदा नाही, अशा देशात अशा नियमांमुळे फायद्यापेक्षा जास्त नुकसान होऊ शकते.

उपायात्मक मार्ग:

- उत्तरदायित्व निश्चित करणे: सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्म जर कोणतीही आक्षेपार्ह सामग्री सामायिक केली तर स्वतः ला जबाबदार मानत नाहीत. तथापि, ते बर् याचदा त्यांच्या प्लॅटफॉर्मवर सामग्री संपादित करतात, प्रोत्साहन देतात आणि ब्लॉक करतात.
 - काही प्लॅटफॉर्मचे सुमारे ५० कोटी भारतीय वापरकर्ते आहेत आणि त्यांची व्याप्ती अगदी अंतर्गत भागातही आहे हे लक्षात घेता.
 - सकारात्मक पैलूवरून पाहिल्यास, कोणत्याही गुन्ह्याला प्रतिबंध करण्यासाठी या व्यासपीठांना जबाबदार धरण्यास मदत होईल.
- डेटा प्रोटेक्शन लॉ : नागरिकांच्या गोपनीयतेचा अधिकार सुरक्षित करण्यासाठी आणि आयटी नियम त्यांच्या अंतिम उद्देशाला पूर्ण करण्यासाठी वैयक्तिक डेटा संरक्षण विधेयक, 2019 मंजूर करणे जलद गतीने करण्याची गरज आहे.
- भागधारकांशी विचारविनिमय : नवीन नियमांमध्ये खरोखरच अनेक समस्या आहेत, परंतु मुख्य मुद्दा हा होता की, सार्वजनिक सल्लामसलत न करता ही प्रस्तावना सुरू करण्यात आली होती.
 - या नियमांबद्दल सुरू असलेल्या टीकेचा उपाय म्हणजे श्वेतपत्रिका प्रकाशित करून नव्याने सुरुवात करणे.

निष्कर्ष:

- मार्गदर्शक तत्त्वे, शेवटी, सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मच्या अंतिम वापरकर्त्यांबद्दल आहेत, नंतरच्या संदेशाची वाढ पूर्वीच्या संदेशदात्यावर अवलंबून आहे.
 - अंतिम वापरकर्त्यांचे हित सुनिश्चित करणे हे प्राधान्य असले पाहिजे आणि नियम त्यांच्या मूलभूत हक्कांचे उल्लंघन करणार् या कोणत्याही प्रकारे तयार केले जाऊ नयेत.
- शिवाय, माहितीच्या खोट्या गोष्टींना आळा घालण्यासाठी कायदा व सुव्यवस्था ठेवण्याची गरज आहे, परंतु नागरिकांच्या गोपनीयतेशी तडजोड होणार नाही याची ही खात्री करणे आवश्यक आहे.